

РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МІСТА

У статті висвітлено роль соціокультурного середовища в стратегічному плануванні розвитку міст та обґрунтовано дієвість соціологічних знань у висвітленні конкретних проблем, особливостей розвитку, функціонування та модернізації сучасного українського міста.

Ключові слова: простір міста, соціокультурне середовище міста, культурна політика, культурне мапування.

В статті освещена роль социокультурной среды в стратегическом планировании развития городов и обоснована действенность социологических знаний в освещении конкретных проблем, особенностей развития, функционирования и модернизации современного украинского города.

Ключевые слова: пространство города, социокультурная среда города, культурная политика, культурное картографирование.

The article deals with the role of social and cultural environment in the strategic planning of urban development and proved the validity of sociological knowledge in the coverage of specific issues, especially the development, operation and upgrading of modern Ukrainian city.

Key words: space city, socio-cultural environment of the city, cultural policy, cultural mapping.

Постановка проблеми. Видатний американський економіст Річард Флоріда називає місто одним із найбільш важливих досягнень людства. Це зумовлено тим, що саме міський простір включає в себе проблеми, протиріччя й можливості, з якими зіштовхується й які відкриває для себе в двадцять першому столітті людство в цілому й окремі нації зокрема. Тому проблема дослідження особливостей розвитку міста сьогодні важлива й актуальна, оскільки чинники, що впливають на формування міського культурного простору через активність громадських позицій мешканців, засвоєння елементів комунікаційної культури, що зумовлює суб'єктно-об'єктні відносини, які згодом і визначають рівень розвитку громадянського суспільства в державі, можуть виявлятися як конструктивно-реформаційною, так і деструктивною.

Соціологічні дослідження міста як галузі соціологічних знань допомагають розкрити конкретні аспекти вивчення його проблем у перехідний період, в умовах суспільства, що трансформується, оскільки соціологічне дослідження міста в дійсності охоплює значно більшу, принципову за значенням і широтою проблематику, ніж процес урбанізації. Обрана проблема вбачається актуальною перш за все тому, що на сьогодні не є можливим

розглядати феномен міста лише як просторового середовища, що існує безвідносно до населення, оскільки уже своїм існуванням він і продукує умови життєдіяльності, сформовані під впливом суб'єктів міського середовища і, водночас, чинить впливи на самих городян. Тому однією з кінцевих і головних ланок такого вивчення є стратегічне планування соціокультурного розвитку міст і їх модернізація. Метою цього дослідження є виявлення ролі соціокультурного середовища як чинника і необхідного етапу формування дієвого механізму модернізації сучасного міста.

Результати широкого соціологічного знання надають можливість акторам культурної політики виявити найбільш дієві механізми залучення населення до активної культурної діяльності, особистого внеску в діяльність щодо створення та впровадження культурної політики міста, сприяння налагодженню співпраці державного і громадського сектору. Одним із важливих чинників розробки стратегічного планування міста є укладання культурної мапи, куди входить ідентифікація та реєстрація місцевих культурних ресурсів певної території з метою соціального, економічного та культурного розвитку. Процес культурного мапування передбачає аналіз і виявлення ресурсів, визначення основних

потреб у місті та напрямків розвитку культури, створення бази даних культурних активів міста. Цій процес налічує декілька етапів. Насамперед відбувається ідентифікація організацій та осіб, важливих для культури міста, а також аналіз усіх наявних ресурсів культури. Згодом визначаються потреби мешканців та відповідність їм існуючих пропозиції культурних закладів та подій, визначаються зв'язки і співпраця між організаціями та особами, відвідуваність заходів та установ. Насамкінець формулюються подальші кроки та завдання на майбутнє. Участь громади в розробці культурної стратегії дає можливість мешканцям по-новому подивитися на культуру міста і визначити, що вони вкладають у це поняття. Таким чином формується нова ідентичність міста через культуру, яка може включати культурну спадщину, сучасні мистецтва, парки, річки, традиційні мистецтва, релігійні звичаї, традиції та чимало іншого, що є важливого в тому чи іншому місті. Відтак ідеться про культурне мапування як методологію або технологію для ідентифікації, опису, популяризації та відновлення культурних ресурсів та цінностей певної місцевості.

Пропонований у нашому дослідженні аналіз ідентифікації місцевих і культурних цінностей може закласти основу для планування подальшого розвитку міста, а створення культурної мапи, як засіб і перший етап культурного планування, дасть можливість дізнатися про культурну особливість міста, охопити більшість культурних потреб і відповісти на запити громади.

Виклад основного матеріалу. Необхідність осмислення нинішнього стану розвитку українського суспільства спонукає українських учених до розгляду окремих аспектів теорії модернізації та застосування її методологічного арсеналу з метою досягнення різних феноменів суспільно-політичної практики. До аналізу просторової зумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики як, О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше Е. Гідденс, П. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Алєн та ін.

Аналізу простору та його окремих елементів, наприклад, прояву соціальної дистанції в просторі, присвятили свої дослідження Я. Морено, Е. Богардус, Е. Берджес, Р. Парк, причому два останні показали соціальну неоднорідність фізичного простору і заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста. Для розробок і втілення проектів культурного мапування сучасного міста нами задіяний аксіологічний і діяльнісний підходи, які дозволяють визначити ціннісні орієнтації і визнати єдність культури та соціальності міського мешканця, та міських суб-культур, утворених і преутворених діяльністю людини.

Крім того, дослідження спирається на теорію соціальної дії і порядку Т. Парсонса, концепцію міста як специфічного способу життя М. Вірта, Р. Парка та ін., положення теорій А. С. Ахієзера,

Е. А. Орлової, А. І. Ракитова та інших, що обґрунтовують облік соціальних і культурних факторів у вивченні міста, які знайшли відображення у працях таких вітчизняних соціологів: Є. І. Головахи, О. Г. Злобіної, С. А. Макеєва, В. Л. Оссовського, А. О. Ручки, М. О. Шульги та інших.

Прообразами сучасних підходів до соціально-економічного та соціокультурного стратегічного планування, і як форми обліку тих чи інших ресурсів, і як чинника поточення тієї чи іншої соціокультурної характеристики міста, певною мірою можна вважати прикладні роботи соціологів, що ґрунтувалися на соціологічній концепції міста, в якій місто характеризувалося як соціальний інститут, що є інструментом історичних змін. Виникнення соціології міста як самостійного напрямку соціології пов'язане з працями насамперед М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Шпенглера, надалі ця концепція розвивається Чиказькою соціологічною школою (1918-1939) під керівництвом Р. Парка і Е. Берджеса [1].

Увага американських соціологів була зосереджена на вивченні «міського середовища» та «міського способу життя», розглядалися механізми колективної поведінки в міському середовищі, оскільки суспільний простір виражає колективне життя міста і, на думку багатьох дослідників, є найважливішою складовою міського життя. Я. Морено, Е. Богардус, Е. Берджес, Р. Парк показали соціальну неоднорідність фізичного простору і, таким чином, заклали основи соціології міста як «просторово зорієнтованої» галузі соціології [12, с. 299]. Луї Вірт ввів у науковий вжиток термін «урбанізм» як соціологічну категорію і головного значення надавав двом чинникам: а) впливу міста на психологічний стан мешканців; б) впливу міста на соціальну структуру населення. Цей процес, названий диференціацією, послаблює соціальні зв'язки, в результаті чого індивід відчуває себе все більш самотнім у байдужому світі. Концепція міського способу життя, що була висунена Віртом, продовжує залишатися однією із найбільш авторитетних у західній соціології, хоча емпіричні дослідження, які були проведені в пізніші часи, далеко не повністю підтвердили його твердження про розпад особистих зв'язків у великому місті. Подальшого розвитку соціологічна концепція набула в працях Х. Хойота (секторальна теорія), К. Хариса та Е. Ульмана (багатокомірня теорія), М. Кастельса [9, с. 252]. У контексті розгляду проблематики культурної політики міста, функціонально важливим для нашого дослідження є та обставина, що особливого значення в соціологічній концепції міста надається просторово-планувальній структурі, а засобами планування досягається цілеспрямоване, відповідне конкретним умовам міста формування його підсистем: розселення, застосування праці, обслуговування, інфраструктури, рекреаційних та природних зон. Хоча соціологічна концепція, зводячи основні проблеми до розселення та спілкування окремих індивідуумів і груп у місті, світосприйняття міського населення, дає

змогу визначити лише загальні орієнтири розвитку міста, висвітлити лише певні його аспекти, саме на засадах її основних принципів соціально-гуманітарним корпусом науки вибудовувалась концепція суспільного простору міста, що має дві визначальні характеристики. Перша з них полягає в тому, що він, з одного боку, конструюється соціальною реальністю, а з іншого – навпаки, конструює цю реальність. Таким чином, у цьому контексті варто виокремити штучність створення суспільного простору і те, що він є елементом відтворення та творення соціальної реальності. Так, соціокультурний простір зумовлює особливості взаємодії, контактів та комунікації індивідів і, насамперед, комунікація, норми поведінки, соціальна взаємодія зумовлюють та формують цей простір. П. Бурдье зазначає, що міський соціокультурний простір також є конструктом: «Той простір, у якому ми живемо і який ми пізнаємо, є соціально позначеним і сконструйованим». Соціальне також «об'єктивоване», «вписане» у просторове: «фізичний простір є соціальною конструкцією і проекцією соціального простору, соціальна структура в об'єктивному стані (як, наприклад, план міста), об'єктивна і натуралізація минулих і нинішніх соціальних відносин» [3], а за Лайманом і Скоттом, саме існування соціальних норм демонструє соціальний характер суспільного простору [4].

Очевидно, що організація і самоорганізація соціокультурного простору відіграє ключову роль у функціонуванні міста, оскільки він не лише пов'язує між собою розрізнені міські осередки, виконуючи логістичну функцію, а й відіграє соціально значущу роль інтеграції міського населення, забезпечує середовище для комунікації та взаємодії. Саме соціокультурний простір визначає суть міста, відображає його суспільний прояв, і за умов певної роз'єднаності жителів міста і відсутності сталих контактів інформації про інших жителів міста, інформаційним і комунікативним простором стають саме суспільні міські простори, де всі зустрічаються з усіма, вони дають змогу «знайти спільну мову тротуару» [7], тим самим відіграючи важливу роль і в процесі інтеграції міського населення.

Сучасною гуманітарною наукою використовується кількарівневий підхід розгляду міської культури на засадах концепції соціалізації, що активно розробляється починаючи з кінця 50-х років ХХ століття в працях Ж. Піаже, Дж. Міда, Ч. Куелі, Д. Істона, П. Коена, Т. Парсона, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Е. Еріксона, Е. Фромма та багатьох інших дослідників, і включає в себе вивчення як суб'єктивної орієнтації індивіда, тобто його думок і відчуттів з приводу символів, інституцій, правил тощо, притаманних цьому місту, так і системного рівня, як системи колективних орієнтацій мешканців.

Оскільки саме в процесі такої соціалізації людина формується і як соціальна, і як культурна особистість, то кожний міський мешканець є носієм міської культури тієї мірою, в якій він соціалізується в міське співтовариство. З одного боку, міська культура надає людині інструментарій

міської поведінки, а з іншого – цінності міської культури мають велике значення для життєдіяльності і збереження спадкоємності соціально-міської системи. Певна міська культура завжди містить ціннісні компоненти, форми орієнтацій у визначених ситуаціях і розглядається науковцями як складова загальнонаціональної культури, а отже цілком може визначатись і ціннісно-нормативною системою, що визнається переважно більшістю мешканців міста. Таким чином, з іншого боку, міська соціалізація стає елементом накопичення соціокультурного капіталу міста, а важливим аспектом міської соціалізації є формування стосунків, пов'язаних із соціальними ролями, притаманними конкретному місту.

Власне, на вказані засади й опирається потреба в міській соціалізації, як чиннику формування в людини культури співпричетності до загально-міських проблем і почувань, оскільки лише свідомо регульована потреба індивіда бути в контакті з міським співтовариством залежно від особливостей рівня задоволення своїх внутрішніх потреб, індивідуальної ідентичності тощо призводить до формування специфічних комунікативних потреб і їх втілення в культурній практиці спільноти.

У контексті цього дослідження надзвичайно важливим є розгляд проблеми саме в площині комунікативного підходу (грунтовно розробленого в працях Ю. Габермаса), оскільки характер регулювання, а значить і модернізації будь-якої комунікативної системи, визначається різнонаправленими векторами: зближення – віддалення, злиття – відчуження, від людини до соціуму чи від соціуму до людини, а інтенсивність комунікацій у процесі соціокультурного розвитку міського мешканця напряму залежить від того, якою мірою індивід відчуває потребу у зв'язку з суспільством у цілому і міським співтовариством зокрема і навпаки. Вказане вище має вирішальне значення для розробки будь-якої стратегії індикації успішності процесу і рівня міської соціалізації – сформованої таким чином міської ідентичності чи то стратегії модернізації і зростання комунікативного-культурного рівня стосунків у тій чи іншій конкретній міській системі [5, с. 130-133]. Дослідження засвідчують і іншу обставину: якщо місто не в змозі задовольнити потреби людини, то вичерпується ресурс ідентичності, і навіть, у тому разі, коли людина має високий рівень міської ідентичності унаслідок успішної соціалізації, може виникнути ситуація, що за постійного незадоволення культурних потреб відбувається криза міської ідентичності без втрати загального рівня соціалізації, однак людина прагне до виходу із неуспішної групи [10]. Важливу роль у формуванні комфортного соціального середовища міста відіграє громадська думка його територіальної громади, де на основі тісних соціальних зв'язків більшою мірою воно само організовується, взаємно проникаючи в усі сфери буття. А вже територіальною громадою мешканці міста становляться лише тоді, коли вони починають діяти не як населення, а як організована спільнота –

суб'єкт прийняття важливих доленосних для міста рішень. Тому врахування громадської думки територіальної громади при прийнятті важливих для міста й городян рішень, контроль за ефективністю виконання поставлених цілей виступають важливим інститутом формування в місті громадянського суспільства [6].

Впродовж останнього десятиріччя в Україні (як і на всьому «постсоціалістичному» просторі Східної Європи та СНД) відбувається глибока соціальна трансформація: утворюються нові політичні та економічні еліти, середні та маргінальні верстви, що відзначаються різною мірою солідарності, зближення та відчуження між собою.

Соціальна ідентифікація як спосіб пізнання набуває дедалі більшого значення у філософських дискусіях та емпіричних соціальних дослідженнях. Уже перші публікації 90-х років і висновки з досліджень процесів ідентифікації та самоідентифікації дають змогу наблизитися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації нашого суспільства. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях С. І. Головахи, О. Г. Злобіної, С. А. Макеєва, В. Л. Оссовського, А. О. Ручки, М. О. Шульги [3]. Власне на поєднанні засад соціологічної концепції міста, концепції суспільного простору міста, ресурсної концепції міста, концепції соціалізації, соціокультурного капіталу міста, концепції соціокультурної ідентифікації і міської ідентичності, аксіологічного і діяльнісного підходів до стратегії модернізації сучасного міста сучасними дослідженнями виявлено і ґрунтовно досліджено специфічні риси міської культури – мультикультуральність, багатополосність інтересів, цінностей, потреб і можливостей груп населення, віртуалізація соціального простору, впровадження інформаційно-комунікативних технологій тощо, які виражають якісну відмінність міського населення як одиниці соціокультурної стратифікації культури [3].

Саме «соціокультурне середовище міста» як синтез розвитку соціальної та культурної сфер життєдіяльності міської спільноти, сукупності суспільних (співтовариство міста і безпосереднє оточення людини, спілкування в процесі створення і засвоєння цінностей), матеріальних (об'єкти культури, організаційно-структурні форми) і духовних умов існування виступає чинником формування сучасного обличчя міста, дозволяючи обґрунтувати розуміння сучасного міського середовища як активного співтовариства, що є результатом адаптації як важливого і невід'ємного суб'єкта соціокультурного обміну, в яких відповідні цінності і норми представлені як способи самоствердження й актуалізації особистості.

Дослідження розвитку соціокультурного середовища міста [8] засвідчують, що сучасний етап цих процесів супроводжується значною диференціацією ціннісних структур щодо цілей і засобів їх досягнення. З позиції ієрархії цінностей і ціннісного змісту міських субкультур можна говорити про її прагматичну домінанту. Таким чином, «середовищний підхід» систематизує позиції вчених,

поєднуючи психологічні, соціально-психологічні, соціологічні розробки у вивченні міст із питаннями архітектури, містобудування, який не має принципово нового знання і нових методологічних позицій, але стає основою комплексної теорії дослідження міста. Соціальне в контексті згаданої концепції також «об'єктивоване», «вписане» у просторове: «фізичний простір є соціальною конструкцією і проєкцією соціального простору, соціальна структура в об'єктивному стані (як, наприклад, план міста), об'єктивація і натуралізація минулих і нинішніх соціальних відносин» [2], соціокультурне середовище міста є формою буття духовності, матеріальної та соціальної предметності, системи духовно-пізнавальних цінностей і культурних смислів, у рамках якої функціонує місцеве співтовариство, діють соціальні інститути, що нормують взаємодію людей на макро- і мікросередовищному рівні [11, с. 63].

Висновки. Узагальнюючи напрацювання соціологів і культурологів, ми вправі стверджувати, що сьогодні спираючись на цінності середовища, міська людина створює свої цінності з печаткою еволюційної новації. Міське середовище формується під дією образу міста як носія ідеальних значень, які пов'язують світосприйняття городян із цінностями, а тому виділення персонального, групового та громадського образу міста дозволяє сприймати місто єдиним мінливим організмом. Дослідження дозволяє констатувати, що узгодження дій місцевої влади з діяльністю місцевих громад є необхідною умовою розвитку сучасного міста та його соціокультурного середовища. Процес створення платформи для співпраці між міською владою та громадянами матиме позитивний результат у випадку відкритої конкуренції та суперництва, якщо ініціативи вийдуть за межі суто експертного середовища у простір відкритих дискусій та обговорень.

Послідовні й стали процеси складання культурного планування ще не стали визначальними в Україні, і хоча деякі українські міста зверталися до них при розробці своєї культурної стратегії, лише декілька з них досягли певного успіху в довгостроковій перспективі, використавши згадані ідеї повною мірою, що є, водночас, як свідченням слабкості культурних агентів, так і обумовленою необхідністю поглибленого вивчення сучасних тенденцій та потреби ґрунтовного наукового супроводу регіональних підходів до культурного мапування, оскільки від вірної культурно-світоглядної стратегії і домінантних культуротвірних векторів, обраних укладачами культурних мап міст, залежить і дієвість механізмів, і продуктивність докладених зусиль.

На нашу думку, саме комплексний соціолого-культурологічний підхід надасть можливість розширити перспективи щодо вивчення міста, виступить складовою при втіленні проєктів культурної політики, в силу взаємодії об'єкта і його оточення, матеріальних і нематеріальних зв'язків між ними, оскільки така методологія дозволить, на

наш погляд, сприймати «міське середовище» як простір, який, крім матеріального чинника, включає духовну компоненту, що є культурнотвірною міського середовища і всіх сфер його життя в контексті

реалізації інтересів і ціннісних орієнтацій міської громади. Однією з кінцевих і головних ланок такого дослідження є стратегічне планування соціокультурного розвитку міст і їх модернізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баразгова Е. С. Методологические ориентации Чикагской школы / Е. С. Баразгова, Т. Уильям, Ф. Знанецкий // Американская социология (традиции и современность): Курс лекций. – Екатеринбург : «Деловая книга»; Бишкек : «Одиссей», 1997. – 176.
2. Заборова Е. Н. Участие граждан в управлении городом / Е. Н. Заборова // Социолог. исслед. – 2002. – № 2. – С. 23–30.
3. Ионин Л. Г. Социология культур / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1996. – 431 с.
4. Карпов А. Е. Различение. Пространство в городе [Электронный ресурс] / А. Е. Карпов // Социолог. обозрение. – 2001. – Т. 1. – № 2. – Режим доступа : <http://www.sociologica.ru/Journal/02sta1.pdf>.
5. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : [Б. И.], 1996. – 173 с.
6. Нагорный Б. Г. Город как специфический объект социологического исследования / Б. Г. Нагорный // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія міста: наукові проблеми тасоціальні технології». – Дніпропетровськ, 2001. – С. 14–16.
7. Публичное пространство в социологии города. Проблемы публичного пространства в Петербурге : Лекция [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.urban-club.ru/?p=89>.
8. Семенов П. С. Социокультурное пространство как объект анализа / И. С. Семенов // ПОЛИС. – 2003. – № 1. – С. 5–23.
9. Смелзер Н. Поселенческие общности и жизнь в крупных городах // Н. Смелзер // Социология ; пер. с англ. – С. 243–272.
10. Соціокультурні ідентичності та практики / [за редакцією А. Ручки]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – 312 с.
11. Соціологічні студії : науково-практичний журнал / [уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 1. – 112 с.
12. Шманкевич Т. «Сжимающийся» город – новая сегрегация / Т. Шманкевич // Байкальская Сибирь: из чего складывается стабильность. – М. ; Иркутск : Наталис, 2005. – С. 295–307.

Рецензенти: Мейжис І. А., д.пед.н., професор;
Лозко Г. С., д.філос.н., професор.

© Афанасьєва Л. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 23.04.2014 р.

АФАНАСЬЄВА Людмила Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.

Коло наукових інтересів: визначення ролі міста в суспільному житті; особливості міського способу життя і міської культури; культурологічні аспекти соціально-просторових засад соціокультурного самовизначення і сталого розвитку міських громад; міжкультурні міста та їх роль у формуванні інтеркультурної політики; інтеркультурність як концептуальний шлях розвитку поліетнічного розмаїття міста.